

BOEKEN

MARC VAN ZOGGEL

Horen, zien en zwijgen. Een zintuiglijke roman van Peter Terrin

Peter Terrin, *De bewaker*. De Arbeiderspers, Amsterdam/Antwerpen, 2009.

EEN BAARDHAAR DIE HET HUIDZAKJE verlaat, eventjes naar buiten groeit, zoekend, verkennend, maar dan rechtsomkeert maakt en in de geborgenheid van het aangezicht zijn groei gestaag voortzet, terug naar binnen nu. Het is een prachtig beeld, even delicaat als beklemmend. In *De bewaker*, de nieuwe roman van Peter Terrin, is het personage Harry het slachtoffer van zo'n subversief legertje baardharen. Harry beveiligd samen met zijn kompaan Michel vanuit de parkeergarage een luxueus appartementencomplex voor schatrijke mensen. De twee bewakers zijn slechts voorzien van de broodnodige middelen om zichzelf in leven te houden; een scheerapparaat of mesjes hebben zij niet tot hun beschikking. Michel tracht daarom met een aardappelmesje de inwaarts groeiende gezichtsbehang van zijn makker te kortwieken, maar tevergeefs. Heel af en toe slaagt hij er toch in een haar uit Harry's gezicht te trekken, een haar die centimeters lang is. Dit roept een akelig beeld bij Michel op: 'Ik zwijg tegen Harry over het denkbeeld dat zo'n haar uiteindelijk zijn mondholte bereikt en de onderzijde van zijn tong prikt, of een barstje in het kraakbeen van zijn strottenhoofd vindt en elke seconde van de hele dag een kriebel in zijn keel opwekt, die hij maar niet kan weghoesten.' (54-55)

Het naar binnen groeiende haartje en de angst voor een oneindige hoestkriebel staan symbool voor de sluimerende angst waaraan Michel en Harry onderhevig zijn: de angst voor een indringer. In hun zwaar-beveiligde garage hoeven ze maar één plek in de gaten te houden: de dikke toegangspoort, de enige ingang tot het gebouw. Weten ze de veiligheid van de bewoners te waarborgen, dan zit er waarschijnlijk een promotie in naar de 'elite', een baan in de buitenlucht, ver weg van de donkere parkeergarage. Maar zoals het haartje een indringer is die uit Harry zelf komt, zo komt ook het kwaad in *De bewaker* uiteindelijk niet van buiten.

Aanslag op de zintuigen

In *De bewaker* zien we de gebeurtenissen door de ogen van Michel. Hij is een scherp observator die opkijkt tegen de jongere maar meer ervaren Harry. Die probeert op zijn beurt zijn collega ervan te overtuigen dat ze door goed samen te werken hun promotie kunnen verdienen. Het uitblijven van de komst van een aangekondigde derde bewaker versterkt de vermoedens van Harry dat zo'n bevordering niet ver weg meer is. Ze doen hun werk immers uitstekend. Het eerste deel van de roman eindigt wanneer deze bewaker alsnog ten tonele verschijnt.

Michel en Harry zijn gedetacheerd door hun werkgever, permanent aangeduid als 'de organisatie'. Ze hebben de opdracht de veiligheid van de bewoners te bewaken. Want buiten is het oorlog. Er is een uitgaansverbod, overtreders zijn een prooi voor sluipschutters. Zelfs het verduisteringspapier is tevoorschijn gehaald, 'zoals in de oude oorlogen' (47). Toch is deze oorlog van een ander type, 'gemakshalve de Nieuwe Oorlog genaamd. Een oorlog waarvan niemand weet of hij werkelijk bestaat, nog moet beginnen of reeds in alle hevigheid is uitgebroken.' (88-89) 'Iets uit een toekomstroman', wordt daar dan haast achteloos aan toegevoegd. Op een aantal plaatsen in de tekst wordt die nabije toekomst concreet verbeeld. Zo is er sprake van 'een filmster van lang terug, toen films in bioscopen draaiden' (31), en heeft een van de bewoners zijn fortuin vergaard met 'isolerende zomerdekens voor skipistes' (34).

Al vrij vroeg in de roman verlaten alle bewoners het appartementencomplex, op een na. Michel en Harry vermoeden dat de uittocht iets te maken heeft met de situatie buiten, maar zij blijven verstoken van informatie. De uitleg van een van de bewoners is niet erg verhelderend, integendeel: 'Hij doet een warrig verhaal over informatie die hij heeft afgewogen, parameters, berichten die hij op de voet heeft gevolgd, de hele dag al. [...] Een man als hij mag niet blind blijven. Niemand mag hier blind voor blijven, niemand, laat dat duidelijk zijn.' (39) Het enige contact met de buitenwereld dat Michel en Harry hebben, vindt plaats tijdens de periodieke bevoorrading. Een vrachtwagen van de organisatie komt de kelder binnen, de bestuurder levert de proviand af en vertrekt weer. Het contact tussen de bewakers en de chauffeur beperkt zich tot plichtmatige vragen en antwoorden, strak volgens het protocol. Nieuws over de situatie buiten wordt Michel en Harry niet verstrekt. Deze botsing van buiten en binnen wordt gesymboliseerd door de tegenstelling tussen licht en donker. De bewakers leven permanent in een donkere, stille garage, verstoken van daglicht en straatgeluid. Wanneer bij een bevoorrading de stalen poort met kracht openschuift, gutst het felle zonlicht naar binnen. De dieselmotor van de wagen 'dondert' in de lege ruimte. Omdat de dreiging van een vijandelijke aanval nooit reëel wordt, blijven deze 'aanvallen op de zintuigen' de enige aanslagen. Bij ontsten-

302 tennis van concrete, talige informatie moeten Michel en Harry terugvallen op basale informatieverstrekking: de zintuigen.

Het is een bekend fenomeen dat bij het wegvallen van een van de zintuigen de andere zintuiglijke vermogens aan kracht winnen. Michel leeft in een donkere parkeergarage en bij gebrek aan zicht lijkt zijn reukzin bijzonder goed ontwikkeld. Hij is geobsedeerd door geuren. Regelmatig zet hij zijn neus aan een kier langs de toegangspoort om geuren van buiten op te snuiven. Al op de eerste pagina omschrijft hij Harry's lijfgeur — en impliciet ook Harry zelf — als 'de geur van walnoot, jonge walnoot die pas uit de boom is gevallen, met een keiharde, vochtige schelp' (9). Michels reukvermogen leidt tot even subtiele als vreemde karakterisering. Hij besluit dat de derde bewaker geurt naar 'de lucht van verschroeide paardenhoeven, zij het sterk verdund' (118). Zulke opvallende typering komen vaker voor in *De bewaker*.

Terrin heeft veel aandacht besteed aan het weergeven van zintuiglijke sensaties. Maar vaker horen, ruiken of zien de bewakers niets, vooral Harry niet, die al langer in de kelder vertoeft. Hij is veel minder vatbaar voor zintuiglijke prikkels. Michel hoort het toilet doorlopen, een zoemend geluid, maar Harry hoort het niet. En de cornedbeef die de bewakers dagelijks eten, verliest op den duur zijn smaak (66). Michel ruikt enkele malen een geur die met het platteland, met 'buiten' te maken heeft. Hij snuift door de kier langs de toegangspoort een geur van 'bemesting' op, maar Harry ruikt niets (128).

Als lezer visualiseer je altijd in zekere zin het vertelde. De donkerte die Terrin als het ware uitsmeert over de pagina's werkt door op de lezer. Door de nadruk op het falen van de zintuigen zijn de momenten waarop de zinnen ineens met volle kracht werken de overtuigendste gedeelten van deze roman. De contrastwerking plaatst zulke passages extra op de voorgrond en Terrin tracht zo de lezer iets mee te geven van deze sensaties, hem er deelachtig aan te laten zijn. Een sprekend voorbeeld is de prachtige passage waarin Michel en Harry na de bevoorrading een pot aardbeienjam in hun proviand vinden. Helaas is de pot in de chaos op de betonnen vloer stukgevallen. Dan komen de zintuigen plotseling in alle onstuimigheid tot leven. Eerst ruikt Michel de zoete geur: 'Een vreemde geur dringt in mijn neus, weifelend, plagend.' (25) Jukbeenderen tintelen en het speeksel gulpt in Michels mond. Dan volgt de beschrijving van de smaaksensatie: 'Zodra de aardbeienjam in mijn mond ligt, vergeet ik het gevaar voor glassplinters, duw mijn tong tegen mijn verhemelte en slik krachtig door. Als door een schok verdoofd valt mijn mond open, er is te veel smaak, een deel moet worden afgevoerd; zoals een hond zich afkoelt, zit ik te hijgen van aardbei en suiker. De euforie zingt al door mijn aderen, als Harry zichzelf bedient.' (26) De papillen van de lezer zullen

303 ongetwijfeld geactiveerd zijn. Peter Terrin slaagt er zo bij momenten in het lezen een fysieke bezigheid te laten zijn.

Op een gegeven moment besluiten Michel en Harry de noodverlichting uit te doen om de donkerte absoluut te maken. Vertrouwen op de andere, aangescherpte zintuigen is dan het devies: 'Onze zintuigen, verlost van het dominante zicht, komen tot volle bloei.' (108) Dit leidt tot paradoxale gewaarwordingen en zelfs tot staaltjes van synesthesie, waarbij twee zintuiglijke vermogens met elkaar verweven raken. Michel hoort bij intense concentratie 'de stilte die als watten in [zijn] oren is gedraaid' (29) en het donker wordt 'bijna tastbaar, als een begrensd object, waar men tegenaan kan botsen' (108). Wanneer hij op een gegeven moment een fietser voorbij hoort gaan over de weg buiten de poort vestigt hij al zijn aandacht op dat geluid: 'Ik heb alles zo helder gehoord, de waarneming was zo scherp dat [...] het beeld van de fietser op mijn netvlies staat gebrand.' (83) Maar met het vertrek van de bewoners en de daaropvolgende periode van onzekerheid worden uiteindelijk ook de zintuigen buiten gebruik gesteld: 'De geuren zijn lang vervlogen.' (98)

Herinneringen aan vergissingen

Het eerste deel van *De bewaker* lijdt aan incidentele traagheid en een afnemende spanningsboog. Terrin heeft net iets te veel pagina's nodig om de dodelijke banaliteit en verveling van de bewakers weer te geven, de gedoseerde, precieze stijl ten spijt: 'De maaltijd is voorbij, het blikvlees en het brood worden door onze maag verteerd, de voedzame delen zullen worden opgenomen, het afval verzameld.' (43) In het tweede deel, als de derde bewaker verschenen is, valt Harry snel uit zijn rol van onaantastbare bewaker. Aanvankelijk zijn het geheugen en het gezonde verstand nog de garantie voor maximale alertheid en waakzaamheid. Maar juist daar gaat het algauw mis: 'Herinneringen aan vergissingen zijn bijzonder verwarrend.' (65) Verwarring en paranoia nemen langzaam de overhand: 'Ik ben me bewust van het gevaar voor hallucinatie. De stilte is als een woestijn.' (88)

Harry vermoedde al dat de organisatie zijn bewakers 'controleert' bij de bevoorrading. Deze standaardsituatie zou fungeren als 'steekproef' om de standvastigheid en plichtsetrouwheid van de bewakers te testen. Er is geen enkele aanwijzing die deze hypothese zou kunnen ondersteunen, maar het algehele gebrek aan informatie maakt alle suggesties en potentiële verklaringen zeer aannemelijk: 'Ik heb tijdens mijn hele opleiding niets over steekproeven vernomen. Niemand heb ik er ooit met een woord van horen reppen. Na een paar seconden lijkt het daarom heel aannemelijk dat ze bestaan.' (14) Waar niet over gesproken wordt, dat bestaat.

Het gebrek aan oriëntatie lijkt voorbestemd, of op zijn minst bewust gecreëerd te zijn tijdens de opvoeding. Michels ouders hebben hun zoon ‘geen uitgesproken talenten geschonken. Ze hebben me welwillend bijgestaan. Ze hebben mijn verwarring groter gemaakt. Met oneindig geduld schetsten ze een panoramisch uitzicht, wanneer ik baat had bij exacte coördinaten, en een bevel.’ (58) Geen oriëntatie, geen informatie, geen zekerheden dus. Ze hebben slechts elkaar als enige zekerheid. Ze verschillen, Harry en Michel, maar op een complementaire manier: ‘We zijn als een linkeroog en een rechteroog: samen zien we diepte.’ (67)

Het adagium ‘waar niet over gesproken wordt, dat bestaat’ wordt ook van stal gehaald wanneer de nieuwe bewaker volhardt in zijn stilzwijgen over de situatie buiten en het doel van zijn verlate komst. Eén ding moet Michel goed onthouden, benadrukt Harry: ‘De bewaker zwijgt omdat hij iets weet. Wist hij helemaal niets, of was hij geen gezant, dat had hij lang reeds iets verzonnen.’ (156) Het zijn zulke redeneringen die laten zien dat het isolement waarin de bewakers verkeren, hun totale gebrek aan informatie, onherroepelijk leidt tot paranoia en waanzin. ‘De concurrentie is moordend’, zegt Harry (139). Een bewering die we letterlijk moeten nemen, zo blijkt even verderop, wanneer Harry de nieuwe bewaker doodmartelt. Ging het verhaal in het eerste deel nog wat te traag, aan de degeneratie van Harry had Terrin meer woorden mogen besteden. In een poging vaart te geven aan het verhaal geeft de auteur in het tweede deel te veel gas en schieten de gebeurtenissen te snel voorbij. Terrin hinkt op twee gedachten, hij wil de beklemming van de donkere parkeergarage overbrengen op de lezer door minutieus de repetitieve handelingen en dagindeling van de bewakers weer te geven, zonder daarbij te vervallen in een lijkig verteld verhaal. De vertelde tijd lijkt hierdoor soms eigenaardig te versnellen. De overgang van plichtsgetrouwheid en beheersing naar anarchie en paranoia komt zo toch nog vrij onverwacht.

Nadat Harry en Michel het lijk van de bewaker in de perscontainer hebben gedumpt, besluiten ze de garage te verlaten en het daadwerkelijke complex te betreden. Volgens Harry om de laatste bewoner te redden, maar alles wijst erop dat ze vluchten uit hun gekmakende isolement. Algauw raken ze elkaar kwijt. De laatste veertig bladzijden bestaan uit onsamenhangende beschrijvingen van Michel waaruit niet meer valt op te maken wat nog echt is en wat verbeelding, fantasie, hallucinatie. Hij vindt een krant en een tijdschrift en gaat gretig op zoek naar aanwijzingen over de situatie buiten. Hij vindt ze uiteraard niet.

Het is deze onkenbaarheid van de wereld die ook deze roman van Terrin meteen in de traditie van zijn voorbeelden Franz Kafka en Willem Frederik Hermans situeert. Te pas en te onpas wordt Terrin vergeleken met Kafka, Hermans en ook Albert Camus. Alhoewel dat een gimmick van de kritiek lijkt te worden, is niettemin genoegzaam bekend dat Terrin

305 zichzelf nadrukkelijk op de schouders van genoemde literaire reuzen heeft geplaatst. Terrin schuwt zelfs niet de opzichtige verwijzing: ‘Ik zou me, door ontelbare muggen omzwermd, met een foutief kompas in het barre landschap van het hoge Noorden kunnen bevinden.’ (185) Het is echter niet *Nooit meer slapen* maar die andere grote roman van Willem Frederik Hermans die constant aanwezig is op de achtergrond: *De donkere kamer van Damokles*.

Een klassieke vraag in de Nederlandse literatuur is: ‘Bestaat Dorbeck of niet?’ In *De donkere kamer van Damokles* is hoofdpersonage Henri Osewoudt geobsedeerd door de figuur van Dorbeck. Die is in de eerste plaats een geïdealiseerde versie van Osewoudt zelf. Dorbeck is alles wat Osewoudt niet is. In *De bewaker* lijkt Harry aanvankelijk een soort Dorbeck te zijn voor Michel. Hij beschrijft hem met liefde en bewondering: ‘Harry heeft lichtblauwe ogen, ik vermoed dat vrouwen hem aantrekkelijk vinden. [...] Zijn huid spant gaaf over zijn vierkante gezicht. Hij heeft kaakspieren als een herkauwer. Hij komt zelfverzekerd over; ik ben geneigd hem te geloven.’ (50) Harry en Michel hebben twee keer seks in de roman. Opvallend daarbij is — naast de zuinige, bijna terloopse beschrijving van de daad — dat het steeds Michel is die de ontvangende partij is. Hij onderwerpt zich aan Harry.

Het lijkt echter geen twijfel dat Harry echt bestaat, hij is geen verzinsel van Michel. Dat is niet zo zeker voor wat betreft de nieuwe bewaker. De mogelijkheid bestaat dat hij een visioen is, een hallucinatie van de door angst en onzekerheid verteerde bewakers. Het hoofdstukje dat voorafgaat aan de entree van de bewaker in de garage bestaat uit een reeks onsamenhangende droomflarden. Het is niet uitgesloten dat ook de komst van de bewaker nog zo’n nachtmerrie is.

In *De donkere kamer van Damokles* wordt een legeruniform opgegraven uit de tuin van Osewoudt, op diens aanwijzingen. Hij zou het daar begraven hebben op verzoek van Dorbeck. Dat is een sleutelmoment in de roman. De aandachtige lezer is op dat punt in het verhaal het vertrouwen in de geloofwaardigheid van Osewoudt bijna kwijt. De vondst van het uniform spreekt voor Osewoudt maar vergroot daarmee tegelijkertijd de verwarring voor de lezer. In *De bewaker* is zo’n sleutelpassage het moment waarop Michel op de laatste bewoner stuit. Michel sleept zich door de gangen van het complex, hallucinerend van honger, vermoeidheid en angst. Zijn ingebeelde gesprekken met Claudia, een voormalig lid van het personeel dat het gebouw kort na de bewoners verlaten had, versterken het idee dat Michels waarnemingen volledig onbetrouwbaar zijn geworden. De ontmoeting met de laatste bewoner springt er echter uit door de ongemeen heldere en nauwkeurige beschrijving ervan. Hier lijkt het alsof Michel zijn helderheid van geest hervonden heeft. Wanneer hij vervolgens in het slothoofdstuk weer de lift

306 betreedt en een gesprek met Harry begint, wordt alles weer op losse schroeven gezet.

Ook een verhaal van Hermans als ‘Het behouden huis’ is nooit ver weg. Daar is er een spanningsveld tussen de wereld binnen en de oorlog buiten. De waanzin van buiten dringt door tot binnen. Bij Terrin is er nauwelijks een buiten meer, in feite louter nog als idee, als onheilspellend gerucht. Het zwakke punt van Terrin is de afronding van zijn romans. Nu is het altijd een heikel punt een schrijver die de kenbaarheid van de werkelijkheid problematiseert te beoordelen op de coherentie, geloofwaardigheid en ‘rondheid’ van zijn plots. Toch is er zowel in *De bewaker* als in de eerdere romans *Kras* (2001) en *Vrouwen en kinderen eerst* (2004) steeds kort voor het einde een moment waarop je als lezer de grip op het verhaal verliest. De openingszin van *De bewaker* krijgt zo een wrange bijmaak: ‘We moeten dit tot een goed einde brengen.’ (9)

Plato’s parkeergarage

De bewaker leunt sterk op drie pijlers: een exploratie van de zintuiglijke vermogens en het zintuiglijke taalgebruik, een literair spel met de grens tussen werkelijkheid en fantasie en — wederom — een nadrukkelijk aanschurken tegen literaire leermeesters.

Een schrijver wordt in de regel beïnvloed door ideeën, filosofieën, een wereldbeeld. Wat hem authentiek maakt is dan vervolgens zijn stijl, zijn oog voor details, de manier waarop hij de eeuwige thema’s weet toe te passen op zijn tijd. In *Vrouwen en kinderen eerst* boezemt een schaap dat hem vanaf een helling in de verte leek aan te staren de hoofdpersoon Karsten angst in. Ook in *De bewaker* heeft Terrin zich weer toegelegd op het subtiele, onheilspellende detail. Wanneer Michel uit het raam naar buiten kijkt, ziet hij geen mensen, maar wel twee witte tuinstoelen op het dak van een flatgebouw. En bij de laatste bewoner ziet Michel nog net een gouden tand in diens mondhoek ‘die vloekt in zijn mond, en die zijn brede lach bijna verandert in een grijns’ (218).

In interviews heeft Peter Terrin verklaard bij het schrijven de sfeer van de Koude Oorlog in gedachten te hebben gehad en op de achterflap staat dat hij met *De bewaker* een ‘allegorisch verhaal over oorlog en vrede’ heeft geschreven. Typerend voor de Koude Oorlog was de eenvoudige opdeling van de rivaliserende partijen in twee kampen: het westen tegen het oosten, kapitalisme tegen communisme. In *De bewaker* is geen moment duidelijk wie de vijand is. Het kwaad wordt buiten gesitueerd maar schiet uiteindelijk wortel in de mens zelf. De wreedheid speelt zich binnen af, in een donkere parkeergarage en in de krochten van het menselijke brein.

Door de nadruk op het allegorische karakter dringt zich ook de vergelijking op met die befaamde allegorie, de grot van Plato. Plato’s grot is in

307 de eenentwintigste eeuw een zwaar beveiligd complex geworden. De tocht uit de grot geschiedt per lift. Michel en Harry hebben lang in Plato's parkeergarage vertoefd, verstoken van informatie uit de werkelijkheid, en willen het licht zien, in de hoop de kenbare wereld te aanschouwen. Er is vanachter het glas echter geen levende ziel te zien op straat, alleen de zonsopkomst is heilzaam, 'het troostende bewijs dat althans deze zekerheden — het draaien van de aarde om haar as, het bestaan van de zon — niet zijn aangetast' (181). Michel is blij als hij aan het eind naar het donker van de garage kan terugkeren. Hij kan het verblindende licht van een lege, onbegrijpelijke werkelijkheid niet aan. 'De gedachte over luttele seconden de vertrouwde kelder terug te zien! Dikke, warme tranen rollen in mijn baard.' (218)

Michel heeft een korte uitstap naar 'buiten' gemaakt, een verkenning, een experiment. Hij keert echter met rasse schreden terug naar de behaaglijke vertrouwdheid van de bekende kleine wereld, terug naar binnen, zoals het baardhaartje.